

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 08
İlahiyat Serisi: 08

TÜRK İSLAM EDEBİYATI
Prof. Dr. Hikmet ATİK

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj: TAVOOS

Baskı ve Cilt:
ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIKBASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

3. Baskı: Şubat 2020 (1.000 adet)

ISBN: 978-605-82283-9-9

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89 – E-mail: fcr@fcr.com.tr

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

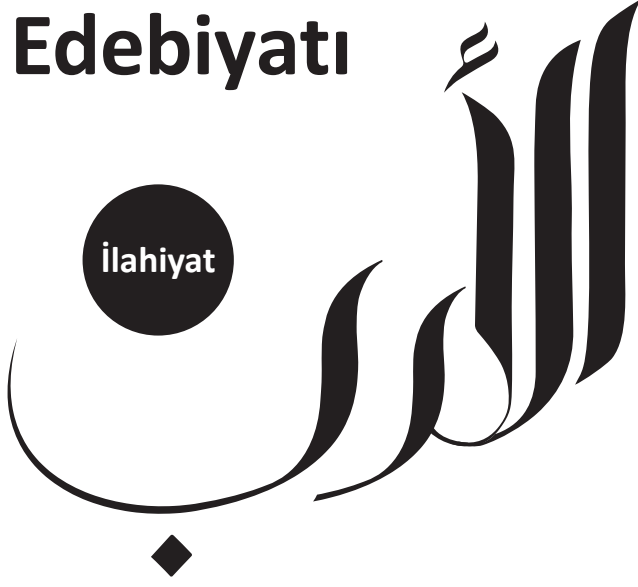
B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI
www.bilay.net info@bilay.net

PROF.DR.
HİKMET ATİK

Türk İslam Edebiyatı

İlahiyat

Prof. Dr. Hikmet ATİK

1967'de Anamur'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladı. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1993 yılında mezun oldu. 1994 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Türk İslam Edebiyatı anabilim dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 1996 yılında yüksek lisansını Harran Üniversitesi'nde tamamladı. 2003 yılında Ankara Üniversitesi'nde "*Nakşı Ali Akkırmani Divanı*" adlı çalışmayla doktor oldu. 2008-2011 yılları arasında Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Yard. Doç. olarak çalıştı. Kasım 2011 tarihinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Yard. Doç. olarak atandı. 2012 yılında Doçent oldu. Akademik çalışmalarına halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde devam etmektedir. Çeşitli makaleleri ulusal ve uluslararası yayın organlarında basılmıştır. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

ÖN SÖZ	9
---------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM**TARİHİ SÜREÇ VE KAYNAKLAR AÇISINDAN**

TÜRK İSLAM EDEBİYATI	13
-----------------------------------	----

BİRİNCİ ÜNİTE**TÜRK EDEBİYATININ TANIMI, KAPSAMI**

VE GENEL TASNİFİ	15
-------------------------------	----

1. Türk Edebiyatının Tanımı ve Kapsamı	17
2. Türk Edebiyatının Genel Tasnifi	18
2.1. İslamiyet'in Kabulünden Önceki Türk Edebiyatı	18
2.1.1. Sözlü Edebiyat	18
2.1.2. Yazılı Edebiyat.....	21
2.2. İslam Etkisindeki Türk Edebiyatı.....	22
2.3. Batı Tesiri Altında Gelişen Türk Edebiyatı	23

İKİNCİ ÜNİTE

İLK İSLAMİ ÜRÜNLER	25
---------------------------------	----

1. Kutadgu Bilig.....	27
2. Divânü Lügâti't-Türk.....	33
3. Atabetü'l-Hakâyık	35
4. Divân-ı Hikmet	38

ÜÇÜNCÜ ÜNİTE**TÜRK İSLAM EDEBİYATININ ÇERÇEVESİ,**

DAYANDIĞI ORTAK KÜLTÜR VE KAYNAKLARI	43
---	----

1. Türk İslam Edebiyatının Tanımı ve Çerçevesi.....	45
2. Eski Türk Edebiyatının Dayandığı Ortak Kültür.....	46
3. Türk İslam Edebiyatının Kaynakları	49
3.1. Türk Edebiyatını Şekillendiren Kaynaklar	49
3.1.1. Kur'an-ı Kerim.....	49
3.1.2. Hadis	52
3.1.3. Tasavvuf ve Tarikatlerden Gelen Malzeme	55
3.1.4. İslam Öncesi ve Sonrası Arap Kültüründen Gelen Malzeme	56
3.1.5. İslam Öncesi ve Sonrası Fars Kültüründen Gelen Malzeme.....	57
3.1.6. Devrin İlimleri	58

3.1.7. Yerli Malzeme	60
3.2. Türk Edebiyatı Müracaat Kaynakları	60
3.2.1. Şu'arâ Tezkireleri	61
3.2.2. eş-Şakâiku'n-Numâniyye ile Tercüme ve Zeyilleri.....	61
3.2.3. Mesleklere Göre Kişiler Hakkında Bilgi Veren Eserler	61
3.2.4. Türlü Biyografik Eserler	61
3.2.5. Osmanlı Tarihleri.....	62
3.2.6. Sözlükler	62
3.2.7. Ansiklopedik Eserler.....	62
3.2.8. Edebiyat Tarihleri	62

DÖRDÜNCÜ ÜNİTE

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA DİL VE ŞİİR.....	63
1. Eski Türk Edebiyatında Dil.....	65
2. Eski Türk Edebiyatında Şiir	68
2.1. Divân Şiirinin Dönemleri.....	68
2.2. Osmanlıda Şiir ve Şair.....	69
2.3. Dönemin Şiir Kitapları.....	71

BEŞİNCİ ÜNİTE

DÎVÂN ŞİİRİNİN GELENEKSEL ÖZELLİKLERİ,

DÎVÂN ŞİİRİNDE MUHTEVA VE

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA NESİR	75
1. Divân Şiirinin Geleneksel Özellikleri	77
1.1. Mazmun	78
1.2. Mahlas.....	78
1.3. Edebi Sanatlar	79
1.4. Aruz	85
2. Divân Şiirinde Muhteva	89
3. Eski Türk Edebiyatında Nesir	89

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ AÇISINDAN

TÜRK İSLAM EDEBİYATI	93
-----------------------------------	-----------

ALTINCI ÜNİTE

BEYİTLERDEN OLUŞAN NAZİM BİÇİMLERİ	95
1. Mısra' ve Beyit.....	98
2. Kaside.....	100
3. Gazel	104
4. Müstezâd.....	107
5. Kıt'a	109

YEDİNCİ ÜNİTE

BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ.....	115
1. Beyitlere Ekleme Yapılarak Oluşturulan Nazım Biçimleri.....	117
1.1. Terbî'.....	117
1.2. Tahmis.....	118
1.3. Tesdîs.....	120
1.4. Tesbî'.....	120
1.5. Tesmîn.....	121
1.6. Ta'şir	122
2. Müstakil Bendlerden Oluşan Nazım Biçimleri.....	123
2.1. Müselles.....	123
2.2. Murabba'.....	124
2.3. Muhammes.....	125
2.4. Tardiye	126
2.5. Müseddes	126
2.6. Müsebba'.....	128
2.7. Müsemmen.....	128
2.8. Mütessa'	130
2.9. Mu'aşşer.....	130
2.10. Terkîb-i Bend.....	130
2.11. Tercî'-i Bend.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜR BİLGİSİ AÇISINDAN TÜRK İSLAM EDEBİYATI	135
---	------------

SEKİZİNCİ ÜNİTE

CENAB-I ALLAH'LA İLGİLİ DİNÎ EDEBÎ TÜRLER	137
1. Tevhid	140
2. Münâcât	146
3. Esmâ-i Hüsnâ	152

DOKUZUNCU ÜNİTE

HAZRET-İ PEYGAMBERLE İLGİLİ DİNÎ EDEBÎ TÜRLER: NA'T	157
--	------------

ONUNCU ÜNİTE

HAZRET-İ PEYGAMBERLE İLGİLİ DİNÎ EDEBÎ TÜRLER: MEVLİD	171
--	------------

ONBİRİNCİ ÜNİTE

HAZRET-İ PEYGAMBERLE İLGİLİ

DİNÎ EDEBÎ TÜRLER: HİLYE VE SİYER.....	183
1. Hilye	185
2. Siyer.....	188

ONİKİNCİ ÜNİTE	
HAZRET-İ PEYGAMBERLE İLGİLİ	
DİNİ EDEBİ TÜRLER: KIRK HADİS	193

ONÜÇÜNCÜ ÜNİTE	
HAZRET-İ PEYGAMBERLE İLGİLİ	
DİNİ EDEBİ TÜRLER: MİRACIYYE	201

ONDÖRDÜNCÜ ÜNİTE	
DİĞER DİNİ EDEBİ TÜRLER	207
1. Akâid-nâme.....	209
2. Manzum İlmihal.....	211
3. Nasihat-nâme	212
4. Cenk-nâme.....	214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER VE ESERLERİ	217
1. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî	219
1.1. Hayatı	219
1.2. Eserleri.....	220
2. Yunus Emre.....	224
2.1. Hayatı.....	224
2.2. Eserleri.....	225
3. Fuzûlî	226
3.1. Hayatı	226
3.2. Eserleri.....	229
4. Nâbî	229
4.1. Hayatı	229
4.2. Eserleri	231
5. Şeyh Gâlib	232
5.1. Hayatı	232
5.2. Edebi Kişiliği.....	234
5.3. Eserleri	235

EKLER	239
1. Aziz Mahmud Hüdâî'nin Bir Na'tının Şerhi	241
2. Ahmed Paşa'nın "Olmasa" Redifli Gazelinin Şerhi	245

KAYNAKÇA	249
DİZİN	253

ÖN SÖZ

الأدب

Edebiyat, duygu, düşünce ve hayallerin sözlü ya da yazılı olarak güzel/etkili bir şekilde heyecan ve estetik zevk uyandırma gayesiyle ifade edilmesidir. Dünya üzerindeki her toplumun kendi kültür yapısı, söz ve edebî zevkini anlatan sözlü ya da yazılı bir edebiyatı olduğu gibi Türk milletinin de yetiştirdiği şairlerce oluşturulan ve binlerce yıldan bu yana varlığını etkili şekilde sürdüren bir edebiyatı vardır. Bu edebiyat, toplum olarak temaslarda bulunduğu farklı coğrafyaların kültür ve dilleri ile etkileşimde bulunarak varlığını devam ettirmiştir. Bu edebiyat üzerindeki en önemli etki şüphesiz Türklerin İslamlaşma sürecidir. Yeni girilen bu din hem kültür, hem dil, hem de içerik olarak Türk edebiyatını çok etkilemiştir.

Türklerin millet olarak İslam'a girmelerinden sonra İslam kültür ve medeniyetinin sunmuş olduğu birleştirici ve bütünleştirici etki sayesinde ortaya çıkan Türk edebiyatı, yeni girilen bu dinin başta temel kaynakları olan Kur'an ve hadisin yanında birçok temel eserden etkilenecek gelişmesini devam ettirmiştir.

Şairler daha önce millî vezin olan "hece"nin yerine Arap ve Fars edebiyatında güçlü olarak kullanılan aruz vezninde şiirler yazmaya başlamışlardır. Yeni oluşan bu edebiyat Osmanlı dönemi boyunca varlığını güçlendirerek devam ettirmiş, Fuat Köprülü, Ali Nihad Tarlan ve Nihat Sami Banarlı gibi edebiyat araştırmacıları tarafından da Türk İslam Edebiyatı olarak isimlendirilmiştir.

Bu alanda şiirler kaleme alan şairler, İslam kültürü, Kur'an, hadis, İslam tarihi, peygamberler tarihi, siyer, Hz. Peygamber'in hilyesi, hicreti, vefatı, miracı, mucizeleri ve gazaları gibi mevzuların yanında tasavvuf ve kelim gibi birçok alanın etkisiyle manzumelerini ortaya koymuşlardır.

Günümüzde İlahiyat fakültelerinde okutulmakta olan "Türk İslam Edebiyatı" dersi müfredatı içerisinde bu derece geniş ve uzun bir zaman dilimini ele alan edebiyat konularını hakkıyla anlatmak oldukça zordur. Ancak bu edebiyatın -böyle bir sınırlandırma mümkün olmasa da- özellikle İlahiyat fakültelerini ilgilendiren "dinî-edebî" yönünün ağırlıklı olarak ele alınması kanaatimizce daha doğru olacaktır.

Bu derste okutulmak üzere bundan önce hazırlanmış ders kitaplarının ilki rahmetli hocamız Necla Pekolcay'a aittir. Ahirete irtihal eden bir diğer hocamız Halil İbrahim Şener'in Prof. Dr. Âlim Yıldız ile birlikte hazırladığı *Türk İslam Edebiyatı* isimli eser ile Prof. Dr. Bilal Kemikli ho-

camızın hazırladığı *Türk İslam Edebiyatı Giriş* isimli eser ders müfredatının önemli ölçüde şekillenmesine vesile olacak niteliktedir. Ayrıca Prof. Dr. Ali Yılmaz hocamızın editörlüğünde, anabilim dalı uzmanlarının katılımıyla yazılmış *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı* ile Prof. Dr. Hasan Aksoy hocamızın editörlüğünde hazırlanmış Anadolu Üniversitesi Açıköğretim ders kitabı kapsamlı bilgi ve örnekler barındırır.

İlahiyat fakültelerinde haftada iki saat olan “Türk İslam Edebiyatı” dersi içerisinde eğitim-öğretim süresinin de el verdiği ölçüde bu bilgileri öğrencilere aktarabilmek için elinizdeki çalışmayı hazırlamış bulunmaktayız. Elinizdeki bu çalışma, bütün edebiyat konularını veya dinî muhtevalı tür ve şekilleri ele alma gibi bir iddiayı taşımamakta, sadece eğitim-öğretim müfredatı içerisinde öğrencilere elzem olduğu düşünülen bilgilerin aktarımını amaçlamaktadır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Türk edebiyatı hakkında önce kısa bilgiler verdik, ardından Türklerin İslam’a girdikten sonra ortaya koydukları ilk edebî ürünler hakkında bilgiler verdik. İlk edebî mahsuller olarak kabul edilen bu eserlerden örnekler vererek öğrencilerin eser muhtevaları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaya çalıştık.

İkinci bölümde, “Edebiyatımızda Şekiller” başlığı altında, gazel, kasîde, mesnevî, murabba, muhammes, tahmis ve terbi’ gibi edebî şekiller hakkındaki bilgileri, verdiğimiz örneklerle açıklamaya gayret ettik.

Üçüncü bölümde “Dinî Edebî Türler” başlığıyla, önce Cenab-ı Allah’la ilgili türleri (Tevhid, Münâcât, Esmâ-i Hüsnâ) ele alarak örnekleriyle inceledik. Daha sonra da Hz. Peygamberle ilgili türleri (Na’t, Siyer, Kırk Hadis, Mevlid, Hilye ve Mi’râc) anlatarak örneklendirdik.

Dördüncü bölümde ise Türk İslam edebiyatının önemli şahsiyetleri olarak kabul edilen Mevlânâ, Yunus Emre, Fuzûlî, Nâbî ve Şeyh Gâlib’in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verdik ve şiirlerinden örneklerle bu isimlerin duygu ve düşüncelerini, sanat ve edebiyat anlayışlarını göstermeye çalıştık. Çalışmanın sonuna öğrencilere örnek teşkil etmesi için iki adet gazel şerhi koyduk.

İlahiyat fakültesi öğrencilerine ders saatinin imkân verdiği ölçüde Türk edebiyatı, dinî edebiyat ve tasavvufi edebiyat hakkında bilgiler verme gayesiyle hazırlamış olduğum bu kitap için desteklerini gördüğüm başta ailem olmak üzere meslektaşlarıma, öğrencilerime ve çalışmaya önemli katkılarda bulunan Arş. Gör. Muaz Güven’e çok teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, muvaffakiyet Yüce Mevlâ’dan...

Prof. Dr. Hikmet ATİK
Meram 2018